ગુજરાત સમાચાર

શતદલ

GUJARAT SAMACHAR 5 DECEMBER 2001

અર્ધસાપ્તાહિક પૂર્તિ તા.૫-૧૨-૨૦૦૧

નવી પેઢીએ સ્વ. ગીજુભાઈ બધેકાનું નામ સાંભળ્યું હશે ? હાલ તેમના બાળ ઉછેર અને કેળવણી ક્ષેત્રના પ્રદાનની ૭૫મી જયંતિ ઉજવાઈ રહી છે

મુછાળી માતા

''નાગની પૂજા કરવાનો યુગ વીતી ચૂક્યો છે, પ્રેતોની પૂજા કરવાનો યુગ વીતી ચૂક્યો છે, પથ્થરોની પૂજા કરવાનો યુગ વીતી ચૂક્યો છે, માનવોની પૂજા કરવાનો યુગ વીતી ચૂક્યો છે હવે તો બાળકોને પૂજવાનો યુગ આવ્યો છે.

ગીજુભાઈની બાળ ઉછેર અને કેળવણીની વિચારધારા આજે પણ એટલી જ પ્રસ્તુત છે : હજુ પણ આપણને ભૂલ સુધારી લેવાની તક છે

બાળકોની સેવા એ જ પૂજા છે. નવા યુગનું નિર્માણ કોણ કરશે? જનજીવનના પ્રવાહને કોણ અસ્ખલિત રાખશે ? આવનાર યુગનો સ્વામી કોણ બનશે ? નિઃશંકપણે બાળક જ.''

ઉપરોક્ત સોનેરી પંક્તિઓ વાંચતા જ જૂની પેઢીના ઘણાં લોકોની નજર સામે સ્વ. ગીજુભાઈ બધેકા તરવરી જશે. ભાવનગરમાં દક્ષિણામૂર્તિની ૧૯૨૦માં સ્થાપના કરી એ જમાનામાં તેમણે બાળશિક્ષણ અને કેળવણી ક્ષેત્રે આગવા વિચારોવાળી એક વૈચારિક ક્રાંતિ જગાવી હતી. બાળકોના ઉછેર, વિકાસ, શિક્ષણ અંગે તેમણે બાળકોને પ્રત્યક્ષ સમજ તેમજ માતાપિતાઓને એટલી હદે પ્રદાન આપ્યું હતું કે તેઓને પ્રેમથી 'મુછાળી માતા' તરીકે બિરૂદ મળ્યું હતું. ગીજુભાઈની પ્રેરણાથી ૧૯૨૬માં નૂતન બાલશિક્ષણ સંઘની સ્થાપના થઈ હતી એવું કહેવાય છે કે ગાંધીજીનું આઝાદીની ચળવળમાં જે પાયાનું યોગદાન હતું તેમ શિક્ષણ, કેળવણી અને બાળ ઉછેર ક્ષેત્રે ગીજુભાઈનો પ્રણેતારૂપ ફાળો રહ્યો હતો. હાલ તેમની આ સંસ્થાનો અમૃત મહોત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો છે. ૭૫ વર્ષ પછી અચાનક માત્ર રાજ્ય સરકાર જ નહીં કેન્દ્ર સરકાર પણ 'ભાર વગરના ભણતર'ના ગીજુભાઈએ આપેલા ખ્યાલોની ફાઈલોને ધૂળ ખંખેરી રેકોર્ડ રૂમમાં ફંફોસવા માંડ્યા છે.

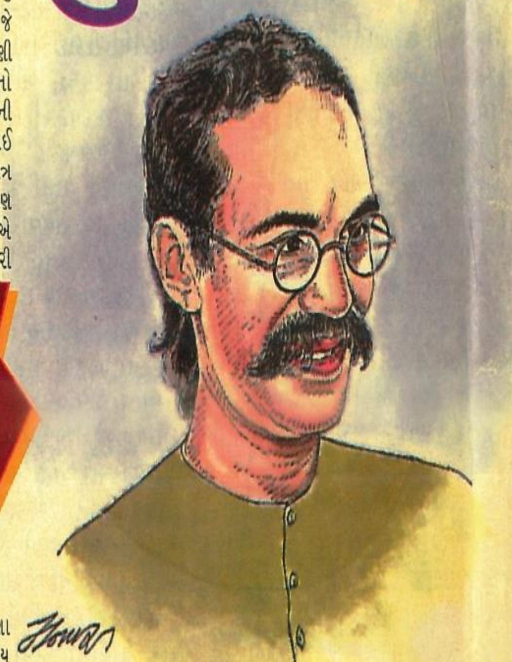

આઝાદી પછી જન્મેલ ઘણા વાલીઓને ગીજુભાઈ કોણ છે તેનો પરિચય ના હોય એવું બને. નવી પેઢીને તો ગિજુભાઈ કોણ તે સવાલ પૂછતા જ પશ્ચિમી લઢણથી ખભા ઉછાળી, બે હોઠને આશ્ચર્યભાવ સાથે વાંકા કરી 'વ્હુ ઈઝ ધેટ ?' કહી હાથમાંની કોલાનો ઘૂંટડો મોમાં નાંખી દેશે.

આમાં નવી પેઢીનો સ્હેજ પણ વાંક નથી મુખ્ય ગુનેગાર તો આપણા શિક્ષણવિદો, શિક્ષણના પ્રધાનો, શાળા કોલેજો, શિક્ષકો અને વાલીઓ છે. ગીજુભાઈના માનસપુત્ર સમાન સંસ્થાના ૭૫મા જન્મદિન નિમિત્તે પણ આપણે સંતાનોના ઉછેર સંદર્ભે જે નિમ્ન કક્ષાએ પહોંચ્યા છીએ ત્યાંથી પરત આવીએ તો પણ સાર્થક કહેવાશે. ગીજુભાઈનો વિશેષ પરિચય પણ કેળવવો જ રહ્યો.

ગીજુભાઈનો જન્મ ૧૫ નવેમ્બર, ૧૮૮૫ના રોજ ભાવનગર જિલ્લામાં થયો હતો. વ્યવસાયે તેઓ વકીલ હતા પણ વાલીઓ તેમજ શિક્ષકો દ્વારા સંતાનો જોડે વ્યવહાર તેમજ ઉછેર થઈ રહ્યો હતો તે જોઈને તેમનું હૃદય દ્રવી ઉઠ્યું. તેમણે વકીલાત છોડી દીધી અને શિક્ષક બની ગયા. આમ તો પહેલાંથી જ તેમને બાળ ઉછેર અને તેની સામેના પડકારો અંગે મનોમંથન ચાલતું હતું. બાળ શિક્ષણના પ્રણેતા મારીયા મોન્ટેસરી કે જેના પરથી ''મોન્ટેસરી પદ્ધતિથી બાળકને શિક્ષણ અપાય છે.'' તેવી જાહેરાતો નર્સરી અને પ્રાથમિક શાળાઓ કરે છે તેમના તે સમકાલીન હતા. પણ ગીજુભાઈએ ભારતીય સંસ્કૃતિના, અર્થવ્યવસ્થા અને તેને કારણે સર્જાતા, માનસને નજરમાં રાખી તેમની પોતાની આગવી પદ્ધતિઓ થીયરી તેમજ માપદંડને જન્મ આપ્યો. જેમાં માનવીની માનસિકતા, ગરીબી અને તવંગર બંનેના સંતાનના ઉછેર અંગે પણ અલગ દ્રષ્ટિકોણ આપ્યો. તેવી જ રીતે માતાપિતાએ, સમાજે, બાળકો જોડે કેમ વર્તન રાખવું કઈ રીતે, તેમને શિક્ષણ અને તાલીમ આપવી તેનો વિસ્તૃત અને ઘનિષ્ઠ અભ્યાસ હાથ ધર્યો હતો.

ગીજુભાઈએ જો ભારતને આદર્શ અને વિશ્વનો આગવો મહાન દેશ બનાવવો હોય તો કઈ રીતે નવી પેઢીનો ઉછેર શિક્ષણ સાથે કરવો તેની હિમાયત કરી હતી. તેમણે બાળકો તેમજ માતા-પિતા માટે એકસોથી વધુ પુસ્તકો લખ્યા છે. ગુજરાતના જુદા જુદા ક્ષેત્રોની ઘણી પ્રતિભાઓનું જો એ જ અરસામાં અંગ્રેજીમાં સાહિત્ય રૂપાંતર થયું હોત તો ગીજુભાઈ વિશ્વના મહાન શિક્ષણ, કેળવણીકાર તરીકે અમર થઈ ગયા હોત. પણ લઘુતાગ્રંથી તેમજ આંખમાં ઝેર આંજીને આપણામાંનો એક બહોળો વર્ગ જીવતો હોઈ આપણે હંમેશા બીજાની નજીવી સફળતાઓને વાત વાતમાં ટાંકી આપણી ઈર્ષાની અગ્નિને શમાવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આપણા ધૂરંધરોને જાણી જોઈને અવગણીએ છીએ. આપણે વિશ્વના કલા, સંસ્કૃતિ, સંગીત, સાહિત્ય રાજકીય નેતા કે કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં જોયું છે કે અમેરિકા, બ્રિટન, જર્મન, ફ્રાંસ, રશિયા જેવા દેશોને તેમના મહાનુભાવો પર કેટલું ગૌરવ છે. જે પ્રજા કે સમાજ પોતાના રત્નોને પીછાણી, બિરદાવવાનું ગૌરવ નથી લેતી તે પ્રજા અને તે દેશ વૈચારિક અને ઉત્કર્ષની રીતે દરિદ્ર જ રહેતો હોય છે.

ગીજુભાઈનું કોઈ પણ સર્જન અંગ્રેજીમાં રૂપાંતર ના થયું એ તો ઠીક, પણ આપણે મેકોલે અને મોન્ટેસરીના ગુણગાન ગાઈ આપણી માનસિક ગુલામી છતી કરતા રહ્યા બાકી જેમ સ્વ. જ્યોતીન્દ્ર દવે, ક. મા. મુન્શી કે ગિજુભાઈને જો આપણે નેશનલ ફિગર બનાવ્યા હોત તો તેઓ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય દરજ્જાના આપોઆપ બની ગયા હોત.

વિવિધા

ભવેન કચ્છી

ગીજુભાઈએ બાળકો, માતાપિતા સંબંધી વિચારો આપ્યા હતા તેને આઝાદી મળતાં જ આપણે ભુલી જઈ અન્ય વહીવટી અંગ્રેજી સિસ્ટમની જેમ મેકોલેનું શિક્ષણ લઈ ધન્ય માનવા માંડ્યા. આજે વર્ષોથી આપણા શિક્ષણ, સંતાનો, વાલીઓના પ્રશ્નોમાં અધમ વ્યાપારીકરણ તો પ્રવેશ્યું જ છે પણ, જે માનસિક સમસ્યાઓ સર્જાઈ છે તે ખતરનાક વળાંક પર આવીને ઉભી છે. ગીજુભાઈએ પ્રત્યેક બાળક માત્ર ટકાવારીની રેસના આધારે જ તેનું સર્વસ્વ, બાળપણ, સંસ્કારનું ચરિત્ર ગુમાવી ન દે પણ તે કુટુંબનો, તેની નોકરી, વ્યવસાય કે દેશનો આદર્શ માનવી બને તે રીતે તેનો ઉછેર કરવાની વિચારધારા મૂકી હતી. પણ ક્રમશઃ આપણા ઉછેર, શિક્ષણે એક બાળકને વાલી અને સમાજનું ગુલામ બનાવી દીધું છે. માત્ર બાળક મોટો થઈને રૂપિયા કમાય તો જ તે સફળ કહેવાય તેવી રેસમાં આપણે ઉતરી ગયા છીએ. ગીજુભાઈએ એ વાત પર પણ ભાર મૂક્યો હતો કે બાળકને બાળક બનીને તેની દ્રષ્ટિ, માનસને સમજીને જ ઉછેરો. ''ભાર વિનાના ભણતર''નું સૂત્ર તેમણે વહેતું કર્યું હતું બાળકને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપો. તમારું કામ તેને વાતાવરણ પૂરું પાડવાનું છે. તે કુદરતી રીતે જ કદાચ તમારા કરતા પણ શાર્પ અને બુદ્ધિશાળી છે. કેમ કે તે હૃદયથી, કુદરતે ગોઠવેલી સિસ્ટમથી જ તમામ નિર્ણયો કરતું હોય છે. તેના પર તમે તમારા વિચારો ઠોકી બેસાડનાર કોણ? તેવું ગીજુભાઈનું સતત માનવું હતું બાળકોને માત્ર રૂપિયા વેરીને જ શ્રેષ્ઠ ઉછેર કરવાનું માનતા માતાપિતાની સામે ગીજુભાઈને મોટો વાંધો હતો.

ગીજુભાઈના વિચારોને જો અંગ્રેજીમાં રૂપાંતરિત કરાયા હોત તો તેઓ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિભા બની શક્યા હોત

ગીજુભાઈનું 'દીવાસ્વપ્ન' પુસ્તક તો માસ્ટરપીસ કહી શકાય. કમનસીબે તે ગુજરાતી ભાષામાં જ વર્ષો સુધી સીમીત રહ્યું. બાકી અગાઉ જણાવ્યું તેમ તે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે અમર બની જાય તેમ છે. જો કે હવે હિન્દીમાં તેનો અનુવાદ ઉપલબ્ધ છે. સમગ્ર પુસ્તકને અંગ્રેજીમાં રૂપાંતર કરવાની શરૂઆત થઈ છે.

છેક ૧૯૨૬માં ગીજુભાઈની થિયરીના આધારે જ રાજ્યમાં શાળાઓ બને તેવા આશયથી ગીજુભાઈ દ્વારા

(અનુસંધાન ૮ મા પાને)

વિવિધા

(પહેલા પાનાનું ચાલુ)

સ્થાપના પામેલી દક્ષિણામૂર્તિ ભાવનગરના નેજા હેઠળ નૂતન બાલ શિક્ષણ સંઘની સ્થાપના થઈ હતી. હાલ આ સંઘની ૭૫મી જયંતી ઉજવાઈ રહી છે. ગીજુભાઈની વિચારધારાને વત્તે ઓછે અંશે અપનાવનાર રાજ્યની શાળાઓમાં આવા મહોત્સવો યોજાઈ રહ્યા છે. ૨૬ નવેમ્બર ૨૦૦૧થી મહારાષ્ટ્રના કોસવાડમાંથી વાપી, વલસાડ જેવા સાઉથ ગુજરાતના ગામો, અમદાવાદથી સૌરાષ્ટ્ર થઈ સણોસરાથી ભાવનગર ૨૨ ડિસેમ્બરે બાલ શિક્ષણ યાત્રા સંપન્ન થશે. પાંચેક હજાર બાળકો, વાલીઓ શિક્ષકો આ યાત્રામાં જોડાશે. સુરત ૩૦ નવેમ્બર બાદ હવે વડોદરા ૫, અમદાવાદ ૯, રાજકોટ ૧૫મી ડિસેમ્બરે પદયાત્રાનો પડાવ હશે. અમદાવાદમાં ૯-૧૦ ડિસે.એ આનંદ નિકેતન, શીલજ ડે બોર્ડિંગ સ્કૂલ તેમજ સી.એન. વિદ્યાલય યજમાન બન્યા હોઈ ત્યાં અવનવા કાર્યક્રમોનું આયોજન કરાયું છે આમ ગીજુભાઈની સ્વપ્ન સંસ્થાના અમૃત મહોત્સવ નિમિત્તે ફરી આ રાજ્યવ્યાપી બાલશિક્ષણ યાત્રા દ્વારા તેમની વિચારધારાને પુનઃ વેગવંતી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત સુરતની નાલંદા ગુરુકુળ વિદ્યાલય પણ ગીજુભાઈના આદર્શોને નજરમાં રાખી શિક્ષણ આપતી સંસ્થા છે.

ગીજુભાઈએ લગ્ન કરતા પહેલાં યુવક-યુવતીઓને લગ્ન જીવનના મહત્ત્વને સમાજવા અંગેના લેખોને પણ પુસ્તકોમાં સ્થાન આપતા લખ્યું છે કે પતિ પત્ની બાળકના જન્મને એક આકસ્મિક ઘટના માને છે, તેમજ દાંપત્યજીવન અને કારકિર્દીમાં આવી પડેલા વિઘ્નની જેમ જુએ છે પછી તેને કઈ રીતે સમયની રીતે ઠેકાણે પાડવું તે નક્કી કરે છે. બાળકનો જન્મ જ આવી ભૂમિકા વચ્ચે થયો હોય તો તે બાળકનો ઉછેર અને તેનું ભાવિ માનસ કેવું ઘડાશે? બાળકને જન્મ આપતા પહેલાં માતાપિતાએ તેમની જવાબદારીથી સજાગ રહેવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ ઘરમાં જેમ પુખ્ત વયની મુખ્ય વ્યક્તિઓનું મહત્ત્વ, પસંદગી કે અભિવ્યક્તિની રીતે સ્થાન છે તેમ બાળકો પણ ઘરનાં માત્ર સમાન જ નહી વિશેષ દરજ્જો ધરાવતા સભ્યો છે. તમે જેમ તમારી વસ્તુઓ, ઘરેણા રાખવા અલગ ખાનું કે જગ્યા રાખો છો તેમ બાળકો પણ તેવી ઈચ્છા રાખે છે. તેથી તેમને કોડી, દડા કે અન્ય વસ્તુઓ રાખવાનું ખાનું ફાળવવું જોઈએ.

બાળક અને રસોઈ, બાળક અને તેમના નવરાશની પળોના હુન્નર, બાળ ઉછેર અને તેને માટે રખાતી આયાથી માંડી બાળકની હાજરીમાં વડીલોઓ ઘરમાં કેમ વર્તન કરવું તેની એવી તો સચોટ વાતો તેમણે તેમના આગવા વિચારોથી લખી છે. આપણને એમ થાય કે આજથી ૭૫-૮૫ વર્ષ પહેલાં તેઓ જે કહેતા હતા તે આજે પણ કેટલું સચોટ બંધ બેસે છે.

આજ બાળ મનોવિજ્ઞાનીઓ, મનોચિકિત્સકો જે માર્ગદર્શન આપે છે તેના કરતા વધુ સચોટ માર્ગદર્શન તેઓએ તે જમાનમાં વાલીઓને આપ્યા હતાં.

આજે વાલીઓને સંતાન ઉછેર બાબતના જે પ્રશ્નો સતાવે છે તે એ અરસામાં પણ પ્રવર્તતા જ હતા 'માતાપિતાના પ્રશ્નો' પુસ્તિકમાં આવા પ્રશ્નોત્તર છે. અત્યારે અખબારો અને સામિકોમાં જુદાજુદા માર્ગદર્શન અંગેની જે કોલમો આવે છે તેવા જ પ્રશ્નો માતાપિતા ગુજરાતભરમાંથી ગીજુભાઈને માર્ગદર્શન માટે પત્રો લખતા એ વખતે પણ અમુક પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા ખેલદિલ ગીજુભાઈ કહેતા કે, 'તમે કોઈ બાળ માનસને સમજી શકે તેવા ડોકટર પાસે જાવ.'

૧૯૨૫ના અરસામાં પુછાતા પ્રશ્નોમાં ''મારી પુત્રી ગણિતમાં કાચી છે, તેને અમુક પદો યાદ રહેતા જ નથી શું કરવું ?'' ''મારો પુત્ર ચોરી કરવાની આદત ધરાવે છે. હું તેને નર્કમાં જવું પડશે તેવી ધમકી આપું છું તો પણ તેને અસર થતી નથી. તો માર્ગદર્શન આપશો.''

''અમારે બે પુત્રો છે પણ બંને વચ્ચે અદેખાઈ, ઝઘડા ચાલે છે મોટાને એમ છે કે તમે નાનાને જ લાંડ કરો છો. અમારે શું કરવું ?''

''હું આઝાદીની લડતમાં વ્યસ્ત રહું છું મારી પત્ની અભણ છે બાળકને ભણવામાં ધ્યાન આપી શકતા નથી. હું આઝાદીની લડતમાં ભાગ લેવાનું છોડી દઉં ?''

આવા તો ઉછેર અભ્યાસ, અભ્યાસનો બોજ જેવા વિષયોને સ્પર્શતા ૬૦ સવાલોના ઉત્તરની પુસ્તિકા તેમણે બહાર પાડી હતી.

બાળકોની ખાવાની વાનગીઓ, પોશાક, તેમની સ્કૂલ બેગ, જો શક્ય હોય તો અલગ રૂમ કેવો હોવો જોઈએ, બાળક વાપરતું હોય તે તમામ વાસણોની સાઈઝ, તેની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ, શિસ્ત, તેની હાજરીમાં વડીલોના વર્તન અંગેની બારીક બારીક માર્ગદર્શિકાઓ તેમણે આપી છે.

મોન્ટેસરી પદ્ધતિ, દિવાસ્વપ્ન, આ તે શી માથાફોડ, મા બાપ થવું આકરૂં છે, કિશોરકથા (ભાગ ૧-૨), વાર્તાનું શાસ્ત્ર, રખડુ ટોપી, માતાપિતાને, માતા-પિતાના પ્રશ્નો, પ્રાથમિક શાળામાં ભાષા-શિક્ષા, શિક્ષક હો તો, બાલશિક્ષણ, જૈસા મૈં સમઝ પાયા, પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ પદ્ધતિ, પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક, પ્રાથમિક શાળામાં હુન્નરો, કથાવાર્તાનું શાસ્ત્ર, ચલતે-ફીરતે તેમના ૧૦૦ પુસ્તકો પૈકીના મુખ્ય છે.

ગીજુભાઈ બાળકોને જે તે પશુ-પંખી કે રાજા જેવા પાત્રોની એકટીંગ અને ડાયલોગ બોલીને વાર્તા કહેતા ત સાંભળી નાના બાળકો તો હેરત સાથે સ્તબ્ધ થઈ જતાં તેમણે કહ્યું હતું કે સાતેક વર્ષની ઉંમર પછીના બાળકો માટે વાર્તાઓનો તોટો નથી પણ ૩થી સાત વર્ષના બાળકો માટે વાર્તાની ઉણપ તો છે જ પણ તેને કહેવાનો કસબ પણ વાલીઓ પાસે નથી. આથી તેમણે શિશુ કથાઓ લખી જે કહેવામાં પણ મઝા પડે.

ગીજુભાઈના પ્રદાન અંગે કોઈએ પી.એચ.ડી. કર્યું હોય તો ખબર નથી ! બાકી નવી પેઢી તો તેમનો પરિચય કેળવી તેમને અનુસરીએ તો પણ ઘણું...